

A korhely szó jelentéstörténetéhez.

Korhely szavunkat — akárcsak Melich (DLehnw. 155—6.) és Horger (Nép. és Nyelv. II, 223.) — magam is a német *Chorherr*-ből származottnak tartom. Ezt az eredetét vallotta különben Gyarmathi Sámuel is („*Korhel* L. commodus, Ge. Chorherr, canonicus, qui commode vivit“. Vocabularium 59), ezért aztán Kassai következő szemrehányása jutott osztályrészéül: „Gyarmathi' Szó-Könyvetskéjében is találkoznak vétségek . . . Kár, hogy *Korhely* szóról írván, azt *Chorherr* német szóból származtatja, a' melj Scheller' német Szó-Könyveként *Kanonokot* jelent, 's így magyarázólag a' Kanonok Urat sértőleg *Korhelynek* jelenti“ (Szókönyv I, 18). Néhány évtizeddel később CzF. sem mulasztja el megróni a ma már kétségbevonhatatlan helyességű *Chorherr* (~ *Korherr*) > *korhely* etimológiát. (Bő hangtani megokolását l. Horger: Nép. és Nyelv. i. h.). CzF. szerint ugyanis „a *Chorherr*-ből származtatás csak azt mutatja, hogy vannak nálunk emberek, kik minden magyar szót, török-szakad, idegen szóból fúrnak-faragnak“ (III, 987). A Nagy Szótár szerkesztői hazafias buzgalmukban természetesen magyar szavakból igyekeznek összebarkácsolni *korhely*-ünket, midőn azt állítják, hogy a *kortyáncsi* 'iszákos' meg a *henye* összevegyüléséből lett világra a **korheny* szó, és aztán ebből keletkezett volna a *korhely*. Ez a gyermekes szófejtés azonban nem állja meg helyét a komoly nyelvészet kritikája előtt.

Grimm: DWb. *chorherrisch* szavából következtethetjük, hogy a *Chorherr* 'canonicus' szónak a németeknél lekicsinylő, megvető, gúnyos jelentése fejlődött a reformáció idejében. Hozzánk is ebben a jelentésárnyalatban jutott el. Azonban mai nyelvünk a *korhely*-nek tudvalevőleg kétféle jelentését ismeri, ú. m.: 1. részeges, iszákos (ez az elterjedtebb, az irodalmi használatú); 2. dologtalan, lomha, lusta, semmirevaló (inkább csak a népnyelvben). Kérdés, hogy e két jelentés közül, melyik az eredetibb.

CzF. úgy látszik az előbbit tartja annak, mert szerinte a „*korhel* v. *korhely* legközönségesebb szokás szerint a. m. korcs-

mázó, iszákos, dorbézoló; más részről annyit is tesz, mint henyélő, tunya, semmirevaló, kicsapongó, mely bűnök az iszákos-ságnak is szokott következményei". Én azonban azt hiszem, hogy ha a *korhely* csakugyan a *Chorherr*-ből való, pedig ehhez nyomós kétség aligha férhet, akkor épen megfordítva áll a dolog, vagyis a 'dologtalan, lusta' jelentés a korábbi, a másik csak ennek a fejleménye.

Nemcsak a reformáció korában, de még jóval későbbben sem vethették ugyanis komolyabban a szemére akár a *Chorherr*-nek, akár másnak, hogy szereti az italt, mert nyers borral, égettborral, sörrel (már hol melyikkel) a legtöbb ember bőven élt akkor egész Európa-szerte. Még maguk a reformátorok is. Az italozást illetőleg csakugyan jól festi a régi állapotokat egy latin versecske, mely szerint: *Tam pro papa quam pro rege | Bibunt omnes sine lege*. Hát akkor miért róhatták volna fel különösebben a *Chorherr*-eknek a szeszbeli jók élvezését? Hisz ebben a gyarlóságban egyként ludas volt velük csaknem mindenki valósi, vagyoni, társadalmi, sőt — mivel Asszonyfán is elkelt a bor — nemi különbség nélkül. Nem hihető tehát, hogy a híres torkú, nagyitalú régi németek a velők egy húron pendülő szeszpusztítót éppen *Chorherr*-nek nevezték volna el. Ennélfogva az sem valószínű, hogy a mi *korhely*-ünknek 'részeg, iszákos' volna a korábbi jelentése.

Sokkal valószínűbb, hogy a 'dologtalan, lusta, semmirevaló' jelentése fejlődött ki előbb. Ezt a jelentésfejlődést a pusztán csak szellemi dolgokkal foglalkozó és sokszor dús javadalmas *Chorherr*-eknek nyugodtabb, gondtalanabb, kényelmesebb élete magyarázza meg. A reformáció korabeli irodalom prot. művelői gyakran elmondják, hogy a kat. papság dologtalanul, here módjára tölti életét. (Ezt a vádat csakúgy, mint a többit, a megtámadottak természetesen igyekeznek visszafordítani a támadókra). Még jóval később is emlegették némelyek a „heverő papság”-ot, a „klastromok henyélő fellegé”-t (lásd Orczy: Költ. Holmi 63, 171). A szellemi foglalkozást űzők munkáját különben sem szokta sokra becsülni a kapát, kaszát, iparos-szerszámot forgatók sokasága. Így volt ez régebben is a világi tisztséget viselők dolgát nézve, de a *Chorherr* urakét tekintve sem volt egyébként. Az utóbbiak mindennapi elfoglaltságáról szinte a közhiedelmet fejezi ki a káptalan tevékenységéről szóló ismert anekdota (Tóth B.: Magy. anekdotakincs V, 128). Könnyen csatolódhatott tehát a *Chorherr* 'canonicus, qui commode vivit' szöhoz és így nyilván a mi *korhely*-ünkhöz is elsősorban a 'dologtalan, tétlen' > 'haszontalan, semmirevaló' jelentés.

De vajjon mit szólnak mindehhez nyelvtörténeti adataink?

A *korhely* szónak eddig ismert legrégibb előfordulása a NySz. szerint 1720-ból való. De ennél két évtizeddel korábbi adatát találjuk meg abban a levélben, melyet csicseri Orosz Miklós 1698. nov. 24-én írt gróf Beresényi Miklósnak: „Sem herczeg, sem fejedelem, sem generálisok, sem német, sem magyar nem írt énreám oly mocskokat, mint Ngod, egy rossz, *korhely* emberért, a ki nem baron, hanem barom“ (Thaly: Beresényi család II. 101). Hogy ebben az idézetben a *korhely* szóhoz a fentebbi kétféle jelentés közül melyik fűződik, az teljes bizonyossággal nem állapítható meg. Így vagyunk a NySz. adataival is. Közülök a 1720-ból valónak forrásául jelzett munkához nem férhettem hozzá, maga a szűkszavú idézet pedig a pontos jelentésre nézve nem ad elegendő útbaigazítást. A többit már módomban állott forrásában megvizsgálni, és megállapíthatom, hogy csak a Gvadányi Rontó Páljából való két példa egyikében van a *korhely*-nek egészen bizonyosan 'részes, iszákos' jelentése. A többiből határozottan kiérzik ugyan a megvető árnyalat, de hogy a lustát, semmirekellőt nevezik-e bennök megvetően *korhely*-nek, vagy az iszákost, dorbézolót, bajos eldönteni.

Van azonban már a XVIII. századból is több olyan teljesen világos beszédű adatunk, melyben a *korhely* kétségkívül 'munkakerülő, lusta, haszontalan' jelentésben fordul elő. Pl. 1757-ből: „A' Földöket a' Keresztyén Rabok mívelik, mint az Ökrök gyakran eke eleiben-is fogattatnak 's úgy szántják a' Földet, magok (t. i. tatárok) hivalkodással töltik idejüket, undokok, fajtalan buják . . . Illy iszonyú fertelmes *korhel*, sok undok személyeket kényszeríttetnek a' szegény Keresztyén Rabok, kikkel Tatárország tellyes, sanyarú szolgálattal és baromi munkával naponként tartani“ (Vétsei Pap István: Magy. Geografia² 292; első kiad. 1741). 1765: „ . . . nem engedi azt az udvar, hogy olyan *korhely*, kapakerülő deákok és eretnekek számára fordíttassék“ (MonIrók XXXVIII, 177). 1766: „ . . . a türkevei tanács előtt ványai szomszéd uraimék levelek olvasztatván a földökön pákászó *korhelyek* eránt, meghatározottat, minthogy különben is dologkerülők, ami rajtok esik, magoknak tulajdonítsák“ (Gyórfy I.: Nagy-Kúnsági krónika 32). 1773: „Az Ifjuság' henyesége mind magának, mind a' köz Jónak, mely tetemes károkat okozzon, azoknak példájok bizonyítják, kik *korhelységnek* adván magokat, sok roszt szenvededtenek; hogy azért a' *korhely* Ifjuság a' henyeléstől elvonattassék, 's egyszersmind a' Szolgálat 's munka által maga Javára Szoktathassék, 's ezáltal a' köz jó elé mozdíttassék

végeztetett: Hogy senki is a' ki tsak nem maga Gazdája egy Holnapon túl Szolgálat 's a Gazda nélkül, akár Férfiú, akár Asszonyi Nem ne légyen" (CorpStat. I, 490). 1783: „Minthogy a' *korhelek* a' Hazának terhei, senkit ne engedjen henyélni: mert az országnak ereje tsak a' szorgalmatosság és gyakor munka által nő és gyarapodik" (Győrfi J.: Klimius Miklós 113). 1787: „Jó napot Apolló! Tudomány' Vezére! Hogy 's mért jöttél ide *korhelyek* helyére" (t. i. a kávéházba. Orczy Költ. Holmi 115). 1790: „A' szükség ösztöne őriz *Korhelységtől*" (MindGyűjt. III, 22.). 1791: „S még a' *korhelynek*-is leszsz könnyebbségére, Úgy, hogy munka nélkül él-élhet kedvére" (Csenkeszfai Poóts A. Ifjúi Versei 191). 1792: „Igazán mondják, hogy otium est pulvinar satanae, a' *korhelység a' Sátánnak párnája*¹: mert mihelyt az ember nem tud valamit tsinálni, mindjárt rosszat tsinál" (MindGyűjt. VI, 23). 1794: „Mómus volt a' gúnyolódásnak, és nevettségnek Istene, a' ki semmit egyebet nem lendített: hanem *korhelkedett*, enyelgett, és a' többi istenek szavaiból, és tselekedetéből tsúfott ütött" (Mátyási: Semminél több valami I, 103). „Én Úrfinak mellem senkit nem fogadok, / Ételt és fizetést *korhelnek* nem adok, / Ki magának hasznát nem engedni venni, / Szabad Gavallérnak tessék haza menni, / Tsak annak ajánlom pénzem 's asztalomat, / Ki szorgalmasan üzi a' dolgomat" (uo. 211). 1795: „... ahol a szorgalmatosság koronáztatik, ott a *korhelységnek* pusztulni kell" (Harsányi-Gulyás: Csokonai V. M. össz. m. III, 432). XVIII. század vége: „Ki is telnek a gyűjtogatók magából Debreczenből, mert ez a lerna malorum tele vagyon sok sepredék emberekkel, tolvajokkal, zsiványokkal, káromkodókkal, dologtalan *korhelyekkel*" (Keresztesi J.: Krónika Magyarorsz. polg. és egyházi közelet. 392). Ugyancsak XVIII. századi adatnak számíthatjuk Kisfaludy Károly ama közlését, mely szerint szigorú atyja többnyire *korhely*, gazember, semmirevaló szavakkal szokta őt illetni gyermekkorában (Remekírók. Kép. Könyvt. XIV, bevezetés).

A *korhely*-nek ez a jelentése természetesen a XIX. században is egészen közönséges. A Nyr. XLIII, 90 közöltem is rá néhány példát Fazekas, Arany és Tompa nyelvéből. Régebbi adattaimat most a következőkkel szaporíthatom meg: „*Korhely*. Vagator, homo nihili" (Simai: Végtag. szed. szót. 214), „... de

¹ Vö. ezzel: „Otia dant vitia. Otium est pulvinar sathanae. *Henyélés* gyökere gonosság veleje 's az *ördögnek párnája*" (Kisviczay: Adag. 394).

kezzem sebemben gyukván, *korhelkodva* számott is nem táitom“ (Mondolat. RMKönyvt. X, 93). „Ugyanazért azokat a' *korhelyeket*, kik egyyüvé szoktak és szünetlen kockáztak, cinkosoknak nevezték“ (Dugonics: Péld. II, 120). „Szardanapalus Assíriai Király . . . tellyes idejét *korhely* hivalkodásban, és ágyasai között aszszonyi ruhába öltözve töltötte“ (Mátyási: A barátság és annak mestersége. 1821, 39). „A' mit egy *korhely* Párizsi szabó gigondol, kedves izlésű az minden városokban“ (TudGyűjt. 1824, XII, 77), „ . . . néhány szájtató *korhelyek* szalonnázva nézték a szép legényt“ (Kuthy: Hazai Rejt. Magy. Regényírók VIII, 26). „Hogy ne mennék örömet mikor kell! A ki nem megy, hitvány gyáva *korhely*“ (Petőfi: Péter bátya). „Megállj, öcsém! hova szaladsz? — kiálta rám, folyvást tartva a galléromat. — Elkésztél az iskolából, úgy-e? *Korhely* vagy“ (Jókai: Dekameron⁵ II, 138). „ . . . aztán meg ismeretes is az a különös egymásután a természetben, hogy *korhely* apának erőnyes fia támad, böles apa gézengúzfiat nevel“ (Jókai: Az elátk. csal. Magy. Regényírók XXV, 101). „Egy este nyilvános utcán meg akart csókolni egy *korhely* (nem 'részezes', hanem 'hitvány, semmirekellő') egy fiatal leánykát“ (uo. 311). „ . . . hogyan tud meghatalmazást adni egy ilyen piszkos, rongyos embernek? egy ilyen részezesnek, *korhelynek*, koldusnak“ (Jókai: Az aranyember³ I, 177). „ . . . a szegényt a szűk erszény vezette, a *korhelyt* a kényszerűség kergette, a gazdagabbat a tudásvágy vonzá“ (Vas Gereben: A pörös atyafiak. Magy. Regényírók XXIX, 7). „Élni él, de *korhely* és részezes“ (Pálffy A.: Egy mérnök regénye. Magy. Regényírók XXXVI, 82). „Nem vagyok én uram se *korhely*, se részezes“ (Eliot Gy.: Bede Job, ford. Salamon F. OlcsKönyvt. I, 90). „Hallottam, hogy *korhely*, részezes, semmirekellő volt, ki mesterségét nem folytatta“ (uo. 92) stb.

Ennek a jelentésnek népnyelvi előfordulására is lássunk néhány eddig még nem említett példát: „Éjjel iszom, nem aluszom, / Nappal *korhely*, nem dolgozom“ (Erdélyi: Népd. és mond. I, 224). „Csak azt mondják, hogy én *korhely* vagyok, / Éjjel nappal a korcsmában lakok. / Dolgozom én, mikor nekem tetszik, / Mikor, rózsám, pénzed fogyatkozik“ (uo. III, 182). „*Korhel* Estók azt sajnálja, / Hogy nincs neki puliszkája, / Megürült a gyomrocskája; / Bűdös vót a kapa nyele, / Nem szerette bänni vele, / Hamar fekütt, későn kele“ (Krizsa: Vadrózsák. MagyNépKöltGyűjt. XI, 123—4). Földesen (Szabolcs m.) és Debrecenben az *korhelykedik*, aki a lábaszárán csapja a legyet, vagyis dolog nélkül tölti az időt (Nyr. III, 319 és NyF. XXVI,

34). Az utóbbi hely népnyelvében egy újabb, értékes közlés szerint a *korhely* sóhasem jelent részeget, hanem mindig csak reszet, lustát, kapakaszakerülőt (Nép. és Nyelv. III, 80).

A *korhely* vagyis a lusta, lomha, semmirevaló ember olcsó idejének hasztalan sokát legtöbbnyire a kocsmában tölti, ott lopja vagy henyéli el a napot, azaz ott *korhelykedik*. Aki a kocsmát sűrűn látogatja, arról ma azt szokták mondani, hogy *egész nap a kocsmában hever*. Így mondták a régiek is: „Latthiak eo kgmek Meny Ridegh legeniek vadnak Warosson kik nem Zolgalnak, hanem chak az *korchomakon hevernek*“ (CorpStat. I, 204; 1585-ből), „... az iffiaknak mind *korcsmán éjjel való heverések* szabad ne legyen“ (uo. I, 91; 1650-ből). Később azután, midőn a dologtalan, tétlen, lustálkodó embert *korhely*-nek nevezték, és amit mívelt, *korhelykedés*-nek, akkor már természetesen azt mondták a kocsmán heverőkről, hogy a kocsmán *korhelykednek*, pl.: „A pásztoroknak korcsmákon *korhelkedni*, részegeskedni tilalmaztatik“ (CorpStat. III, 494; 1772-ből). És mivel a dologtalan ember kocsmán heverése, azaz *korhelykedése* rendszerint ivással, részegeskedéssel szokott együtt járni, azért vehette fel a *korhelykedik* ige a 'részegeskedik, dorbézol', a *korhely* névszó az 'iszákos, részeges' jelentést. Ezen értelmű használatát már 1763-ban megtaláljuk Halmágyi István naplójának következő mondatában: „... marhájakat eladták, az árát *elkorhelkedték*“ (Monírók XXXVIII, 44). Különben a XVIII. század második feléből már kimutatható *korhely-hétfő* 'blauer Montag'² és tudtommal legelőbb Csokonainál (1796-ban) olvasható *korhely-leves* (Gyomrunknak új erőt ad a *korhel-leves*.³ Harsányi-Gulyás kiad. I. k. 1. fele 76) kifejezések a *korhely* szónak szintén az 'iszákos, részeges, dorbézoló' jelentésére vezethetők vissza. Ez a jelentése azonban, amint a fentiekben láttuk, csak másodlagos fejlemény.

Csefkó Gyula.

² A *blauer Montag* eredetileg az evés-ivással, vidám mulatozással eltöltött és emiatt másképen még *guter, lustiger, unsinniger, rasender Montag*-nak (ez utóbbiból lett a mai *Rosenmontag*) is nevezett farsanghétfőjét jelentette, melyet állítólag azért neveztek *blauer Montag*-nak, mert régebben ezen a napon már kék terítő borította az oltárt; hogy a bűnbánat idejére, a kötelező nagyböjtre figyelmeztesse a híveket. Ezt a nevet azután később átvitték valamennyi olyan *Montag*-ra, amelyen a mesterlegények nem dolgoztak, hanem ünnepeltek, lakomáztak, vagy az előző vasárnapi mulatság mámorát, fáradtságát pihenték ki (vö. Fr. Seiler: Die Entwickl. d. deutsch. Kultur im Spiegel d. deutsch. Lehnworts VIII, 85).

³ Kolbász farcimina praesertim cum iusculo brassicae cocta vocantur *Korhely leves* (Szirmay: Hung. in parabolis 1804, 54).